

JÁSZAI MARI LEVELEI HERMAN OTTÓHOZ

SZABADFALVI JÓZSEF

„Csak azt szerettem, akitől tanulhattam valamit. A lelkem mindig éppen olyan éhes volt, mint a testem.”¹

A nemzet tragikája leveleit 1944-ben *Kozocsa Sándor* rendezte sajtó alá és bocsátotta közre. Bevezető tanulmányában a következőket írta: „A levélírás, akárcsak a színpad világa, állandó extázist jelentett számára. Képtelen az élet legkisebb jelenségét is köznapi módon felfogni, mindent egyéniségének arányaihoz emelt és ez a dinamizmus áthatja minden sorát. Nála a levélírás valami csodálatos boldogító ihletnek a terméke, amely nélkül tollat sohasem fogott kezébe. Akár vőlegényéhez írt szerelmes leveleit vagy *Reviczky Gyulához* intézett anyáskodó, lírai sorainak hevét, vagy élete alkonyán utolsó felgyúlását nézzük. Leveleiben lelkének tükördarabjait pillanthatjuk meg. Róla bátran elmondhatjuk, hogy kezében a toll valóban mágikus eszköz, mert közel egy század távlatából is sorai a villamos ütés erejével szikráznak felénk.”² „A levélírás Jászai Marinak éppen olyan lelki szükséglet, belső felszabadulás volt, mint az ábrázolás ösztöne. . . . Önmagát árasztó egyénisége dinamikus lendülettel tárta föl leveleiben érzés és gondolatvilágát.”³

A miskolci Herman Ottó Múzeum történeti dokumentációs gyűjteményének jeles darabjai a névadó életével és tevékenységével kapcsolatos dokumentumok. Ezek között találjuk a HOM. HTD. 70.45. 1—21. leltári szám alatt Jászai Marinak Herman Ottóhoz írott leveleit.⁴ Az 1871-ből származó levelek egy része gondosabban, tintával íródott, többjük ceruzával, ellopott röpke pillanatokban, nyilván titokban került papírra. A levelek két rendkívüli ember életének egy jelentős epizódjához, meleg, emberi kapcsolatához, egyéniségük teljességének jobb megértéséhez szolgáltatnak kedves és figyelemreméltó adatokat.

Jászai Mari 1850. február 2-án született a Győr megyei Ászáron és Budapesten hunyt el 1926. október 5-én. Nehéz gyermekkor és viharos ifjúság után Székesfehérváron kezdi színészi pályáját, majd a budapesti Népszínházba került. Színházi tehetsége a Kolozsváron töltött három esztendő alatt (1869—1872) bontakozott ki. 1872-ben került a Nemzeti Színházhoz. Élete utolsó harmadában igen sok írása jelent meg, közreadta visszaemlékezéseit, írt irodalmi és színházi cikkeket, ezek önálló kötetekben, lapokban és folyóiratokban jelentek meg.⁵ A budapesti Népszínházban ismerkedett meg Kassai Vidorral, akihez

1. Jászai Mari emlékiratai. Bp., é. n. 44.

2. Jászai Mari levelei. Sajtóra rendezte *Kozocsa Sándor*. Bp., 1944. 9.

3. Jászai Mari levelei.

4. Herman Ottó Múzeum, Helytörténeti Dokumentáció 70.45. 1—21. Gyűjtő: Kilián István, 1969.

5. Magyar irodalmi lexikon, I. Bp., 1963. 524.

1869 tavaszán feleségül is ment. Megismerkedésükről és házasságukról emlékirataiban, több mint 30 évvel később így emlékezik: „Kassai Vidor a tragikus fejű komikus. Ismeretes volt feddhetetlen jelleméről és tiszta életéről. Engem nagyon lenézett, nagyon megvetett, mint afféle nagy úr szeretőjét. Őt szemeltem ki megmentőmül. Nem szerelemből, ezt még soká nem ismertem, hanem mert azt mondták róla, hogy a legbecsületesebb ember.”⁶ Kassai szerezte a kolozsvári szerződést, ahová esküvőjük után el is utaztak. Érdemes ismét citálni az emlékirat egyik idevonatkozó részét: „Nemhiába jártam Kassai után. Amint megérkeztünk Kolozsvárra, kiöntött egy láda könyvet az üres szobánk közepére egy gyékényre. Minden szabad időmet ennek a gyékénynek a szélén ülve töltöttem. Soha ki nem törlődő, belém cikázó tüzek futkostak csontjaimban, valahányszor egy új könyvet nyitottam ki.”⁷ Házasságuk rögzös volt, visszaemlékezéseiben nem sok szeretettel emlegeti: „Soha, soha egy gyöngéd szava nem volt a számomra . . . ösztönből idegenkedtem el attól a minden jóságot nélkülöző, rideg, barátságtalan, pudvaszívú embertől.”⁸

Ilyen szituációban ismerkedett meg Kolozsváron Herman Ottóval. Emlékirataiban — amelynek írását ötvenévesen, az ezredfordulón kezdte el — erre így emlékezik: „Utolsó kolozsvári évem alatt barátkoztam össze Herman Antallal(!). Azt hittem, hogy szeretem, mert először beszél hozzám olyan szavakkal, melyek boldoggá tettek. Leveleiben »drága gyermek«-nek szólított és ez megdobogtatta szívemet. Kívántam vele lenni, de ha jött, terhes volt, mert nagyott hallott. Pesten egy ostoba levél kíséretében betettem jegygyűrűjét a múzeumi lakása ablakán.”⁹ Egy másik kiadásban nem tévesztette el a nevet, és az utolsó sorok is kissé mások: „... és mire Pestre értem, akkorra kiábrándultam belőle és egy ostoba levél kíséretében... Ezt mindig szégyenlettem, míg csak élt szegény.”¹⁰

Herman Ottó 1864-ben került Kolozsvárra ugyancsak változatosnak mondható, közel harminc esztendővel a háta mögött. 1872-ig dolgozott az Erdélyi Nemzeti Múzeumban. Itt kezdte el a tudományos tevékenységet, itt került kapcsolatba az újságírással, ahol színikritikák írásával is foglalkozott. Nagy hatást gyakorolt rá 1871-ben a párizsi kommün, Kolozsváron indul el a politikai életúton.

Herman Ottó életének és tevékenységének kutatói is említik a nagy tudós és Jászai Mari kolozsvári találkozását. *Lambrecht Kálmán* közismert monográfiájában a következőket olvashatjuk: „Közben vezette a színházi rovatot, nem annyira tárgyi, mint inkább személyi okokból. Abban az időben indult meg művészi pályájára Jászai Mari, akihez mélységes vonzalom fűzte hosszú, hosszú éveken át.” Hasonlóképpen említik meg a kapcsolatot mások is.¹¹ Herman Ottó

6. J. M. emlékiratai. 30.

7. J. M. emlékiratai. 30—31.

8. *Péchy Blanka*: Jászai Mari. Bp., 1960. 183.

9. J. M. emlékiratai. 40.

10. Jászai Mari írásai. Emlékezések, naplók, tanulmányok. Bp., 1955. 55.; *Péchy* i. m. 199.

11. *Lambrecht Kálmán*: Herman Ottó élete. Bp., 1933. 33.; *Lambrecht Kálmán*: Herman Ottó. Az utolsó magyar polihisztor élete és kora. Bp., 1920. 27.; *Varga Domokos*: Herman Ottó. Bp., 1967. 119—120.; *Allodiatoris Irma*: A természettudós Herman Ottó. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XIII—XIV. Miskolc, 1975. 10.; *Ortutay Gyula*: Írók, népek, századok. Bp., 1960. 242—243.

általam ismert publikált írásaiban és publikálatlan hagyatékában nem találtam adatot Jászai Marihoz fűződő kapcsolatára. Leveleit Jászai valószínűleg megsemmisítette. Egyetlen levelezőlap árulkodik valamit kettejük ifjúkori szerelméről.¹² Az életírók pedig Jászai publikált emlékirataiból meríthették idevonatkozó információikat.

Az alábbiakban következnek Jászai Mari levelei, s majd azok után térek vissza a visszaemlékezések értékelésére. A leveleket részben a beletározás sorrendjében bocsátom közre,¹³ bizonyára ez is nyugodhat bizonyos időbeli rendben. Ott borítottam csak fel a sorrendet, ahol datáltak voltak a levelek, sajnos ezek vannak kisebbségben. Több levélnek megvan ugyan a borítékja, ezek közül viszont csak négyen van postai bélyegzés. A borítékok azonban többszörösen összekeveredtek, így azok leltározási sorrendje nem nyújt csak néhol támpontot, bár az említett négy postán küldött levelet és borítékját sikerült azonosítani. Ezeket hátrább jegyzetben közlöm.

1.

Jaj Galambom, hát hogy gondol maga olyat, hogy én Zvickert teszek fel? hisz az nagyon Galmeyenes, pedig maga jól tudja hogy nekem Volter az ideálom, olyan komoly szemüveg kell nekem, olyan pápa szem, persze csak kérem nagyon sötét ne legyen, mert ha leveszem, aztán nagy lesz az ellentét, és úgy is romlik a szem.

Sámyné mit beszélt, engem mindig elszomorít az ha magát miattam bántják, aztán képzelem hogy rólam nem sok jót beszélnek ott ugye. Sámynének bizonyosan az ön izlése ellen van kifogása, és azért bántja önt, (morális izlést értek:).

Eh mit bánom én beszéljenek, én nem gondolok velök, bár mennyire felettem érzik magokat én még sem cserélnék velök, eggyel sem, senkivel a földön, mert szerelmed engem végtelen boldoggá tesz, és mindnyájuk fölé emel,

Isten velünk

Marid

Isten: ez alatt én mindig a mi hatalmunkban levő, szépet jót és nemest értek.¹⁴

2.

Délbe ez a fiú egy kulcsal érte fog menni, kövesse, most próbám van.

Mari¹⁵

3.

Úgy tele van a szívem, nem tudok elaludni mielőtt még néhány sort nem írok, ez az én mai boldogságom, ez csak úgy véletlenül jött ám, én azt hittem hogy ott egyedül leszek, és úgy valahogy nagy nehezen eltöltöttem az időt, hogy hihettem volna hogy az egész idő alatt láthatom önt! és holnap is láthatom ó még pedig jó ideig úgy? hát a kis doktor mindent tud? mit szól édesem, én olyan boldog vagyok, és meglássa hogy én mire leszek képes — ha kelleni fog — hogy ezt megvédelmezzem, vagy hogy tökéletes boldogságunkat kieszközöljem! jó éjt galambom!

M.¹⁶

12.

13. Úgy tűnik, hogy Jászai Marinak múzeumunkba együttesként bekerült leveleinek nem mindegyike levél, illetve íródhatott Herman Ottóhoz: HOM. HTD. 70. 45. 1-es kis emlékkép hátoldalán két különböző kézírással két sor: „Maritól kaptam” — „az adósság a rabszolgaság kezdete.” Az első valószínűleg Herman Ottóé, a második lehet Jászai Mari írása is. — HOM. HTD. 70.45.2.: Gróf Károlyi Gábor országgyűlési képviselő gyászkeretes névkártyája hányaveti, ceruzairással. — HOM. HTD. 70.54.17. Levél egy olyan férfinhoz, akinek három gyermeke és anyagi felesége van.

14. HOM.HTD. 70.45.3. 14,4×11,5 cm. A borítékon (15×6,4 cm) címzés és pecsét nincsen.

15. HOM. HTD. 70.45.4. 22,5×10,5 cm. A levélpapír eredetileg egy Herman Ottó által írott levél borítékja volt, az írás túlfoldalán megtalálható a címzés is: „Kassayné Jászay Mari Ó Nagyságának Helyben”.

16. HOM. HTD. 70.45.6. 14,5×11,5 cm.

4. Legyünk erősek, várjunk, dolgozzunk és hallgassunk.

M...¹⁷

5.

Úgy akarok írni édes jó O...m, hogy fel ne hevüljön, ó ha visszagondolok számtalan együtt-létünkre, a mikor folytonosan oly igen izgatott volt! ha meggondolom hogy minden méreg volt önnek, úgy bánom miért nem uralkodtam én jobban magamon, de az így is sok erőmbe került! — — — aztán meg én nem tudtam hogy az önnek árt! bocsásson meg nekem, szenvedéseierért! ugye megbocsát, — ennek különben tapasztalatlanságom is oka — én még most nem tehetek egyebet, mint szeretem, és folytonosan rá gondolok, míg nem láthatom. Hisz az ön nemessége határtalan édes, édes! ön most sem kívánja, — bizony el még gondolatban sem — hogy fel áldozzam önérzetemet, habár ez áldozattal tán vissza nyerné egészségét, ön a legnemesebb ember a földön! és én szeretem a míg élek!!! olyan boldog vagyok hogy ezt tudtára adhatom, jaj csak az olvasás és írás ne izgatná! Kérem írja meg ha igen, mert én minél előbb látni akarom!

Oh édes miért ment el ma az előadás végéről, — én feltettem magamban hogy majd a nagy-jelenetem alkalmával még egyszer jól meg nézem mára, és mikor oda nézek nincs! én olyan zavarba jöttem hogy bele sültem a szerepembe, mint egy rossz kezdő, olyan fájdalomat éreztem mintha bűcsű nélkül hagyott volna el hosszú időre — Elvesztettem lélekjelenlételemet és összezavarodott előttem minden. Miért is ment el?! tán rosszul lett? úgy szerettem volna az én jóságos tiszta kék szemeimbe még egyszer bele nézni, a melyekből mindig az a szájalom és bocsánattal vegyült szeretet mosolygott reám, oly jótékonyan! Köszönöm ezt! oh bár láthatnám ismét minél előbb! — De csak egészségesen!

Képzelve édes galambom, olyan vágy szált meg élni addig, míg ez a világ el vesz — a mint jósolva van — és akkor önnel együtt meghalni, úgy érzem, hogy ha itt átszorítana és úgy halnék meg, még ott túl is — ha van ott valami — megvédene engem!

Oh engem oly boldoggá tesz az amit ön iránt érzek, úgy fölelem! oh bár így tarthatna ez folytonosan, oh vigyázzunk hogy semi ne törölje le szeretetünk himporát! — —

Mari

Bocsásson meg hogy czeruzával írok csak nem mentség, vagy figyelmetlenség, de okom van rá!¹⁸

6.

Most jövök a Múzeum kertből, megírom merthisz meglátott úgy is, bocsásson meg hogy újra felizgattam nyugalmából — Én lássa oly nyugtalan vagyok, és oly zavart hogy ha ez soká így tart megőrülök. Tudtam hogy a kertben van, és kimentem hogy tán látom az ablakból, láttam is. Kértem azt a leányt hogy hozza el, ha van önnél levelem, azt mondta reggel lesz, érte küldök.

Szörnyű bágyadt vagyok, a lábamba nincs egy csepp erő, nem tudok sem enni, sem aludni, úgy mint eddig, és mégis csak önért aggódom, a kisasszony azt mondta hogy panaszkodott neki, oh hogy fáj nekem mikor mondta! nem tudom hogy lesz könnyebb, tán ha nem érzem közel hozzám nem fog ennyire fájni hogy nem láthatom, oh az az anyag! az az ocsmány anyag! oh hogy az erősebb! — és mégis azt mondják hogy a szellem halhatatlan, az nem lehet, hisz akkor itt sem engedne hatalmat maga fölött, e rövid ideig tartó testnek.

Tud-e dolgozni édes Ottóm? én megpróbálom, oh ez alatt a hosszú levelezés alatt én ki nem állom, hogy legalább így írva, Ottómnak ne szólítsam, ez nekem nagyon jól esik. Tetszik önnek is édes galambom, olyan szelíd a szeme mint egy galambé! valjon mikor néz velők rám megint, olyan édesen mosolyogva!

De ugye én milyen rossz türelmetlen vagyok, nehezítem a távollétet ha folytonosan ilyenekről fecsegek, pedig mindennek én vagyok az oka, tehát halgatás a részem és türelem, na a türelem soha sem volt úgy sem érényem most Istenesen bele gyakorolhatom magam, mert itt más nem segít — hanem türelmetlenségemet levelekbe fogom önteni, szegény Galamb szemeim csak győzzék olvasni! eztán még hozzá ilyen írás mint ez enyém! De ha éppen nem tudja olvasni küldje vissza hogy tisztázzam le! vagy e helyett inkább újat írjak? mi? ezt szívesebben teszem, mint amazt!

Marid

(Majd a következő, a 3. oldalon így folytatja:)

egy fél órája hogy magával beszélgetek édes, és úgy tetszik egészen felvidultam. Jó éjt!

17. HOM. HTD. 70.45.8. 10,5×6 cm.

18. HOM. HTD. 70.45.10. 23×14,5 cm négyoldalas.

Jó reggelt édes édes galambszemem! ma láttam 9 órakor nagyon levertnek látszott, rosszabbul van? egy cseppel sem jobban? ugye annyit gondol rám mint én önre?

Küldjön nekem hosszú levelet, az nagyon megkönnyíti helyzetemet.

Minden jó velünk

Marid¹⁹

7.

Édes! a levelét megkaptam, boldog vagyok! De most egy kérelmem van. Ez a szegény teremtés órákat szeretne adni, és ezt az újságba hirdetni de panaszol hogy nincs pénze, nem fizetheti ki most a 2 frt. Édes, tegye meg, írják ki 2 frt nélkül, igen? Kérem megfizetném én is de nekem soha sincs pénzem, csak 1-én és 16-án. Gondoljon rám mint én mindég magára és a szelid szemére.

Mari

Hátoldalón hevenyészve: „írjon vagy egy sort, igen?”²⁰

8.

most jöttünk a színházból 11 óra, nagyon kevesen voltunk, holnap majálisra megyek, kedves maga nézni sem jön? a négyesseim már mind el vannak ígérve, az első Tompa Gyuláé, a második Demjén László é, a harmadik Morgenstern é, a negyedik a Szuszi úré, ismeri egy nagyon szőke vasúti hivatalnok, Nagynak hívják, elmegyek legalább azzal is egy fél nap telik, s egy kicsikét felejték, jaj ha maga ott lehetne!

Ma azt írtam a délutáni levelemben hogy 1⁰⁰ jén és 16^{án} van pénzem, csak azt hiszem ma van mi,? de csak télen, nyáron néha késik is, már mindegy én káprizírozom (?) magamat, arra hogy Ön vegyen nekem szemüveget, oh úgy szeretném holnap látni! nem bánom ha távolról is! Látja mindig csak azon jár az eszem hisz ha rajtam álna! látnám is én folytonosan, és így hogy nem láthatom hát folytonosan firkálok, de nem is hiszi milyen jól esik! hogy megkönnyülök utána nem alkalmatlan az én galambszememnek olvasni, ha igen írja meg akkor kevesebbet írok és jobban, de már az iskolában is sok író voltam, és nagyon sebesen írok nem tudok másként, no itt van ni, már meg mivel mulattatom, ha még soká nem látjuk egymást még azt is megírom hogy mit eszem és iszom csak hogy legyen mit írnom na de most jó éjt édes!

Marid.²¹

9.

Édes galambom, maga a legjobb ember a földön, és én legjobban szeretem ezen a földön. Tegnapelőtt levelet, tegnap virágot, ma ismét levelet kaptam, és noha meg vagyok győződve szerelméről úgy, hogy e gyöngédségek azt már előttem jobban meg nem erősíthetik, mégis minden sor, minden újabb levél, mely öntől jön, újjra, meg újra boldoggá tesz, oly megnyugtató nekem az a tudat, hogy ön oly szívesen foglalkozik velem távollétem alatt, hogy már ez magában véve is elég volna arra, hogy boldog legyek, és hogy nagyobb boldogságot ne kívánjak az életben.

Oh mi végtelen boldogok leszünk, ön engem egy kicsikét szeretni fog, én pedig önt, szeretni azon igaz és szent szerelemmel, a minővel csak egyszer szerethetünk az életben, igen szeretni fogom, és tisztelni végtelenül.

Az igaz hogy az nekem is fájt, mikor azt kérdezte hogy „meg tartom e szívemet önnek híven és örökre” akkor nem tudtam volna rá oly lelkemből felelni, mint most hogy; igen igen meg tartom szívemet neked, megtartalak szívemben, és csak ki ne kívánkozzál, hisz ez az én egyedüli boldogságom is!

Meg van ön elégedve a válasszal? oh édes galamb szemeim, mennyit adnék most ha láthatnám mily szelíden mosolyogtok, Mari levelére.

Lássá édes, a levél írást is félbe kellett szakítanom, mert jöttek, mindig háborgatnak! azért ne rójjon meg ha nem írok annyit a mennyit ön, e folt is a miatt van e levélen, pedig időm van, mert keveset játszom, ma játszom harmadszor, ma péntek van 30^{ik} jún. nagyon sok felé hínak, többnyire Mógáéknál eszem, mióta itt vagyok csak kétszer ettem vendéglőben, ebédre, ozsonnára, vacsorára, még reggelire is elhínak, pedig tudják jól hogy azt nem szoktam — reggelizni —.

Vitt e Teréznek virágot? a szép Tulipánokat köszönöm! úgy maradnak azok skatulában melyben érkeztek úgy szeretem őket. Hisz azon kertből valók, melyben én oly boldog voltam, és a melybe

19. HOM. HTD. 70.45.11. 23×14,5 cm négyoldalas.

20. HOM. HTD. 70.45.14. 13×19,7 cm egyoldalas.

21. HOM. HTD. 70.45.9.

én többé nem lépek, mert mikor haza megyek ősz lesz mikor pedig végképp elmegyek Erdélyből, akkor tavasz. Szent nekem ez a hely oly szép emléket hoztam el belőle, utoljára oly boldog voltam benne, hogy ez emléket azon megőrizni, és örömet nem megyek bele többet. Ott sírtak az én galamb szemeim, vállamra támaszkodva és oly szelíden néztek rám, hogy ha eddig a legnagyobb vétkes lettem volna is meg kellett volna tőkéletesen javulnom e tekintetek melegétől!

Ohó hó, most veszem észre én az én galambomat nagyon kényeztettem valjon nem kapatom nagyon el, utóbb még nagyon ráartós lesz? Na de most nem írok többet

M.²²

10.

Édes jó Ottóm! Ma már írtam önnek egyszer, De annyira nyugtalan vagyok, hogy még egyszer írnom kell; nagyon rossz híreket hallottam Kolozsvárról, hogy nagyon rosszul van, De nagyon! igaz? édes galambom? ne titkolja kérem írja meg. Aztán még más sok rossz hírt is hallottam, a mikkel a jó Teréz sietett kedveskedni, és úgy megrontotta kedélyemet hogy beteg vagyok bele. Mára egy nagyszerű kirándulást terveztek az én kedvemért, Buherék, Mógák Százasiék és sokan mások is vannak ott, én nem mentem, ide jöttek értem csaknem erővel vittek el, de én maradtam mert magának akartam írni édes! Ilyenkor nem szeretek emberek közé menni, mert mindnyáját megsértem, csak az esik jól ha az én jó, tiszta szívű, ártatlan és férfias lelkű Ottómra gondolhatok, aztán ha még írhatok is, az már egészen lecsendesít, és ha irántami szerelmére gondolok az kárpótól mindenért! szerelmed engem fölemel, büszkévé tesz, és szeretlek érte, és tied vagyok érte most, és a míg élek mindig, lelkestől — testestől —!

Jaj hogy undorodom az emberektől! Az egész világon Te vagy az egyetlen a ki megérdemli hogy szerettessék, és becsültsék általam.

Nincs kívüled ember a kit nem érdek hozna velem össze.

Oh az a Teréz! az a Teréz! pfuj! — és nem csak ő de mind! pfuj! pfuj! az ördög vigye el őket! Ugye galambom most is úgy szeret mint mikor eljöttem? Na na ne haragudjék, van rá okom, miért kérdezem, ugye nem haragszik édes a miért kérdezem, csak mondja, olyan jól esik ha mondja! — csak mondja ott a hol azt olvassa rögtön hogy, igen igen, te szegény szerencsétlen én szeretlek, beléd botlottam, a szívem véletlenül üres volt, a tied is az volt, te kaczer voltál, elbódítottál én azt mondtam szeretlek, ez tizedd neked is, nekem is, mert a színe csakugyan szép! milyen jó lenne mind teljesülnie a mit mi terveztünk, és milyen boldogok voltunk mikor terveztük! egymásé lenni, ismeretlen emberek között, — a hol múltamat nem ismerik, a hol nem keseríthetnének az isten adta emberek múltam felidézésével, azt hinnék te vagy az első a ki magának mond, tisztelnének, és midőn kalapjokat megemelnék előttem, nem kellene félnem, hogy ez most gúnyosan mosolygott — valjon mit gondolt magában? — mint itt! — mint most! — Valjon jöhet olyan idő? jön é? — Megérdemlem én hogy azok a galamb szemek engem úgy szeressenek? mi érdemem van rá?! — az hogy szeretem, és mégis egy másik férfi vagyok! hogy nincs erőm övé létetni valóban szép érdem ha a szerelemért ezt a rövid élet pályát nem tudom feláldozni! —

Oh édes Ottóm nagy szükségem volna rá hogy mellettem légy! Oh kérlek ott a hol élsz, mond a hol ezt olvasod, hogy szeretsz! igazán, és a meddig élek Marid meghalja azt és boldog lesz.

11.

Édes galambom, maga a legelbizakodottabb galamb a földön, én örülni? hát mit gondol, hogy felfedkezném meg ennyire a tekintélyemről! a ki annyi tiszteletre számíthatok még az életben! na de jól van jól, de hogy örülök, az nem igaz nem bizon, 20-án jön! holott én azt hittem hogy a hét végén meglep! aztán csak annyi időre jön hogy a vesztszói csikó kipihenhesse magát! ilyet nem illik írni édes galambom, mert akkor igazán megérdemli a Communista címet! egy nappal el se kezdje! (de azért ha másképp nem lehet, nem bánom jöjjön ha csak annyi időre is, még annyit mondhatok, „édes galambszemeim”) majd tudatom én aztán hogy hol láthatjuk egymást háborítatlanul, jöjjön majd el vezetem az Elbába, mint ön engem a múzeum kertbe, és oly boldog leszek hogy az emberek a kik annyit látnak mogorvának, leolvassák arcomról a boldogságot! mert ragyogni fog tőle. majd kérdezősködöm hogy onnan Kükölvárról (tánn így hívják?) a posta mikor jön, majd írok még különben erre nézve többet, de ezt a levelet csak ma kaptam, (csütörtök délelőtt) mert megcsik, mint pl. tegnap, hogy nem megehet a postára, tehát még nem kérdezősködhettem, most pedig jókor ebéd után van, még nincs nyitva a posta, különben erre még rá érünk hisz az én kis Communistám csak 20-án jön, még addig annyit írok hogy csak győzze el olvasni, különben azt hiszem ha jó írásom

volna, akkor még többet írnék, mert kedvem van hozzá, de mikor egy ilyen tele írt lapot végig nézek, sajnálom önt arra gondolva hogy egy héten 8—10 ilyen lapot küldök önnek, és az én türelmes galambszemeimnek kell azokat keservesen kisilabizálni. Egészségéről miért nem ír? Ugye jobban van, én is most minden nap fürdök hidegben, egy hét óta, de csak úgy szabad azt mondta a doctor ha a fejemet is megvizetem, a mi az én hajammal nem kis baj, különben azt mondja nincs komoly bajom csak vér szegénység, és ez ellen vasas pilulákat rendelt, én nehezen határozom el magam az orvosság evésre ez az első életemben a mit meg fogok enni, azt mondja t.i. a doktor, hogy a szívemnek az az ideges verése a mit nálam észre vett, és amiért én őt tulajdonképpen ide kérttem, csak a vér szegénységtől van, nem bánom, eszem hát vasat! De igaz! hisz ettem én már orvosságot, a mit az öreg Sreibig adott, szegény öreg elküldte neki édes a képmet? Köszönöm, de most megint egy kéresem van, csináltasson nekem ilyen névjegyeket mint ez, ilyen papírra és ilyen nagy is legyen, csak hogy azt szeretném ha a korona helyére egy kis álarcz jönne.

Jászay Mari; vagy Jászay Mari asszony! ahogy önnek jobban tetszik, úgy nyomassa, de a betűk ne legyenek feketék ilyen mint ez vörös és kék ez tetszik nekem, ilyet szeretnék.

Édes Ottóm küldenék egy képet hogy küldje el a nővérenek, hanem nem tudom illenék-e? tudja írja neki, hogy valami távoli rokont fedezett fel bennem, ki őt is igazán szereti, így ismeretlenül is, csak azért mert önnek nővére, hogy is hívják? Otil ugye? vagy nem úgy hívják, aztán írja meg neki hogy üdvözlöm őt, s majd egyszer meglátogatom, hát még kinek küldjek képet, kit szeret még ön? Bedőházi bácsit? annak is visz egyet? mondja neki hogy szeretem mert olyan jó önhöz, és hogy fogadja el tőlem ezt a képet. Oh tudom már, nem Otilnak hívják. Fánninak ugye? igen igen így hívják, csókolom őt. Még kinek akar adni, Sámynénak? igen, írja meg.

Aztán még egyet édes, ha jön és nem lesz alkalmatlan elhozni az albumomat, nagyon szeretném már látni, valyon nem jöttek Demjénhez új képek ha van köztök olyan a mi az albumba levő többinek megfelel, kérem vegye meg nekem. édes kék szemem úgy látom itt elöttem

Marid

12.

Édes jó Ottóm! Végre kaptam leveledet, de ez egy cseppet sem nyugtat meg! sőt ellenkezőleg! Az Istenért, hát ezt ígérted te nekem? hát ez a nyugaltság? Ottóm, Ottóm! hát ennyire becsülöd még az embereket, hogy sértéseik, bántalmaik egy oly derék főt mint a tied megzavarhatnak? Ne Tiszteld meg őket azzal, hogy képesek téged sérteni! Hisz ha én volnék te!!! oh!!!

De hát hogy is sérthetnek ők téged? Hát nem álsz-e szellem tekintetében mindnyájunk fölött!? Ami pedig az anyagot illeti? édes Ottóm hagyd az azoknak a kiknek nagyobb szükségök van rá! Én nem tudom ugyan hogy mivel sértettek meg? de annyi bizonyos, hogy annyira nem méltó hogy egy hajszálad kikuljon érte!.

Jöjj csak jöjj! hadd pironogassalak meg, én nem tudom neked eléggé ismételni, mennyire nem érdemes az emberiség te reád! és te még fel tudsz indulni czudarságaikon!? hisz az emberek mindig bántják azt — a hol hozzá férnek a kit magok fölött érznek! a kitől félnek! De nini! juj hogy szegyenlem magam! én *neked* adok oktatást! ne haragudj édes Ottóm, de egészen elfelejtkeztem magamról, hogy lehet ember a földön, a ki téged bántson!? a ki neked fájdalmat okozzon?! ne törődj az emberekkel Ottóm! jöjj el hozzám! lássuk mi csak egymást, aztán ne törd magad a másikéval! nem neked való az! vagy várj míg kigyógyulsz. Micsoda felolvasás az a miről írsz? minek fárasztod magad affélével? pénzre van szükséged? minek neked a pénz? vagy ha éppen szükséges kölcsönzők én. De mire is neked a pénz? ugyan Ottóm! ne öld meg magad! Csak menj te oda az Isten háta mögé a télre, majd meglátogatlak én ott, aztán írok sokat, hisz akkor már a tiéd leszek! el van határozva hogy mikor Pestről vissza jövök külön megyek lakni valamely jó nő cseléddel, aztán te is eljöhetsz meglátogatni, a mikor neked tetszik, így aztán csak elvergődünk tavaszig!? akkor aztán! — — — De az még a jövő titka, hogy akkor hol leszünk?! De együtt leszünk, és nem válunk el, csak a halálunkon, sőt én azt hiszem hogy még akkor sem! tudos édes mit mondtam Vásárhelyt? — — —

23. HOM. HTD. 70.45.5. 13,5×21 cm négyoldalas. A borítékja a 70.45.6-osnál a következő szöveggel: „Tekintetes Herman Ottó úrnak üdvözléttel Kolozsvár. Bélyegző elől: Marosvásárhely,

71. 4.; a hátoldalon: Kolozsvár, 71. $\frac{6}{7}$.

24 HOM. HTD. 70.45.18. 22,8×14,5 cm négyoldalas. Borítékja a 15. sz. levélnél, rajta a következő címzés és pecsét: „Tekintetes Herman Ottó úrnak üdvözléttel Kolozsvár. Marosvásárhely, 71. $\frac{4}{8}$

Hova fogsz itt szálni? van ugye jó barátod hisz a minap már említetted! Józsidnak annyit mondtam „mondja meg Hermannak, tisztelem, és jöjjön minél előbb” hanem azt hiszem ő többet olvasott le az arcomról, és tán azért mondott többet.

Aztán édes azt a lakás keresést pedig hagyd abba, majd szaladgál azután más, a kinek van arra való ideje.

Azt a képet megkapta édes? a mit vásárhelyről küldtem? szép? jó?

Hátha jössz, édes Ottóm, hol találkozunk? Vasárnap játszom, reggel 10 órára már itt leszesz ugye? akkor csak jöjj be a próbára, vagy ha nem akarsz, akkor délután jöjj hozzánk, vagy fölkereslek én, de vasárnapra ebédre vagyunk híva, tehát ha délelőtt fel nem keressz, úgy csak délután fél négykor láthatlak. Hát azt a kritikát hozzam galambom? itt mához egy hétre adjuk a Bánk Bánt, ugye akkor még itt lesz? ma 14-ike csütörtök van.

Isten veled drága jó Ottóm, szeresd ezt a te rakoncátlan, de téged igazán szerető

Maridat

Sáminének add átt igaz tiszteletemet.²⁵

13.

Édes jó Ottóm! nagy nagy a baj, várva várt leveleidet, — kettőt — ma Kassay adta át, nem törte fel, de tudni akarja mi van benne. Neki próbára kellett menni, és tovább nem faggathatott, igen de mindjárt jó, és kezd újra, és én nem tudok mit felelni, hidd el Ottóm megmutattam volna neki leveleidet, ha nem félnék, hogy e miatt örök gátat vet szerelmünknek. *Ottóm ne írv többet nekem* hanem kérd meg Sáminét hogy engedje meg, hogy az ő leveleiben nekem is írj néhány sort, másként, nem megy, mert Kassay azt mondta, hogy ha tudta volna hogy nem mutatom meg neki, jogával élt volna, és felbontotta volna. Aztán még arra akarlak kérni Ottóm, írv nekem ezután vagy két szép udvarias levelet, de egy kis rokonszenv lássék belőle!

Kénytelen vagyok Ottóm, csak még egy kis ideig, hazudjunk! az ő és a mi nyugalmunkért is, szegény nagyon bánt! Nem tudom mi fog történni ha haza jő? meglehet ez még hamarábbi elhatározásra bírjam csak ki ne törjön, mert én nem védelmezhetem magam semmivel, neki igaza van, én megcsaltam.

Marid

Nem tudom Pesttel is hogy lesz! Fehérvári nem bocsát, azt mondja nem nélkülözhet. Egészen elmenni meg nem akarok, sok okom van rá, és olyanok, hogy ilyen egy is elég volna.

Isten áldjon meg édes jó Ottóm. Valamelyik nap leveleidet mind el fogom küldeni, mert itt rossz helyt van. Én írok ám neked! mikor csak tehetem.

Marid²⁶

14.

ok. 13^{án} péntek délután 5 óra²⁷

Édes jó Ottóm! Jól vagyok, szeretlek, minden percben rád gondolok, csakhogy végtelen hiányt érzem leveleidnek! Valyon mikor jön már Sáminé? Ottóm, írv Újhelyi Marinak csak annyit, hogy megkapod folyamatosan leveleimet, csak annyit igen vagy nem, és ha nem így keresd, de én azt hiszem, hogy megkapod! Ma azt hittem nem játszom, és egészen nyugodtan ültem itthon, mikor délután 4 órakor jönnek jelenteni, hogy játszom, mert a tenorista berekedt, elövtették „szép molnárnét” seba. A mai délután első felét azzal töltöttük hogy képeinket válogattuk szét és mellette tréfáltunk, jó kedvünk volt. Mátrai minden nap jön! meg nem foghatom?!

Hát te Ottóm szorgalmasan írsz Maridnak? Majd érte megyek! Már alig várom azt a szabadság időt! Kevés az igaz de mégis nem adnám Kolozsvárért!

hátul: Kolozsvár, 71. $\frac{5}{8}$.

25. HOM. HTD. 70.45.15. A borítékja az 5. sz. levélnél: „Tekintetes Herman Ottó úrnak üdvözléssel

Kolozsvár. Thorda 71. $\frac{14}{9}$ Kolozsvár, 71. $\frac{15}{9}$.

26. HOM. HTD. 70.45.12. 22,8×14,5 cm.

27. HOM. HTD. 70.45.13. Borítékján: Tekintetes Herman Ottó úrnak üdvözléssel u. p. Küküllővár,

Tiszteletemet a kedves János Bácsinak.
Édes jó Galambom! Isten azaz a minden jó legyen veled

Madrid

A túloldalon:

Brenner Jani üdvözlő!
Ma azt a töredező rossz fogamat
kihúztam, egy fogaddal ismét
szegényebb vagy!

15.

Ottó bocsásson meg nekem. Oh hogy hihettem volna hogy így történik, inkább soha sem vettem volna tollat a kezembe! De nem gondolhattam arra, hogy az Önnek lehetetlen a mit én kívánok. Nem hittem hogy barátom ne tudjon lenni oly körülmények minők közt én élni fogok, mikor az a baráti tiszt nem lett volna megalázó még Önre sem, mert egyetlenem lett volna. Eltéptem magam minden összeköttetéstől, — több fájdalmat adott mint örömet — beláttam és megnyugodtam benne, hogy mint nő boldog nem lehetek múltam miatt. De egészen egyedül lenni az egész világgal szemben a színésznőnek lennem, és lelkemet föl nem tárhatni egyetlen ember előtt sem a kit becsülök, az ilyen élet sivárnak hidegnek lázott az én határozatlan gyöngö lelkemnek, és nem volt bátorságom rálépni az elhagyatottság ez ösvényére, annyival inkább sem, mert rossz szellemem még mindig kísértett, és az egyedüliség érzéséből származó elkeseredettség s gyávaság, talán ismét vissza sodort volna ama viszonyba, a mely mindennap, minden órában a porig alázott magam előtt! S a melynek a legborzasztóbban kellett volna végződni rövid idő alatt.

Egyetlen egy embert ismertem a ki megmenthetett volna, mert többre becsültem magamnál, mert hittem erejében és önzetlenségében, önt Ottó. Önhöz fordultam segítségért, de fájdalom szerencsétlenül, mert elhibáztam a módot a mellyel tennem kellett volna. Öszinteség helyett, ismét azzal az átkozott kacércodással kezdtem, de Ottó, esküszöm hogy akaratom ellen, vagyis tudtomon kívül, és csak most látom, mikor visszagonolok rá. Bocsánat Ottó, még egyszer ez életben bocsánat! És ha nem lehetett barátom, kérem emlékezetében azt a parányi helyecskét, a mennyi jó mégis, mindennek daczára, talán lelkem mélyén megmaradt. Isten vele.

Mari.²⁸

16.

Édes délután várja meg míg magam leszek, és jöjjön hozzám, otthon sokkal jobban érzem magam, ott hosszasabban beszélgethetünk.²⁹

17.

Édes tündődöm! az az én felsóhajtásom hibás volt, az csak magamért történt, sokszor sóhajtok én így fel, attól félek hogy elgyengülök, el betegesedem mielőtt jó színésznő lehetnék, és boldog, mert az én boldogságom attól is függ, ha erőm megtörik, — a mitől mindig félek — nem lehetek az öné! mert nekem alamizna nem kell, ezt már mondtam. És miért emlegeti ön szegénységét? én nem kérdeztem mennyije van? nem fogok az ön segélyére támaszkodni soha, mert én boldog, nyugodt, megelégedett vagyok így, ha magam keresem meg a nekem szükségést, azért erről többé egy szót se! Aztán az a *fenyves!* az nagyon szomorú dolog, és *nincs oka hogy arra gondoljon!* miattam legalább nincs.

Holnap délután *egyedül* leszek ki fogok nézni az ablakon, akkor jöjjön! jól van? Ma vártam hogy a nyomdába menjen Körösi Kálmánnal sétáltam vagy 4 szer a nyomda felé benn is voltam, s nem jött. Délután sétálni voltam a kicsi Ninával, magánál is voltam, s nem volt otthon, aztán mentünk a sétátra, azt a kis árva leányt vittem sétálni, a kit Tompa kísért. Holnap hozzon levelet! Hát a képem jó? azt ma kaparítottam vissza egy helyről *magának!*

Édes azt a prücsköt szúrja gombostűre!

Mari³⁰

Szászvesszős. Kolozsvár, 71.¹³/₁₀. Küküllővár 71.¹⁵/₁₀.

28. HOM. HTD. 70.45.16. 16,4×10,7 cm négyoldalas. A kékszegélyes levélpapír egyetlen üresen maradt oldalán a következő szöveg olvasható két sorban Herman Ottó kezeírásával: „Jászai Mari (mikor ismét visszatért)”.

29. HOM. HTD. 70.45.19. 23×14,5 cm egyoldalas, kis borítékon: „Marosvásárhely” szöveg.

30. HOM. HTD. 70.45.20. 23×14,5 cm négyoldalas.

18.

Galambom! Galambom! Galambom!

Nem tudom tudok hozzászokni ahhoz a gondolathoz hogy ne lássam, s ma ismét ki kellett mennem a kertbe. Hisz látott ugye? gondolkoztam hogy menjek e, és mire elhatároztam hogy erős leszek és nem zavarom, már ott voltam a kertben és láttam is a fejét egy kis ideig, aztán eljöttem, ez azt hiszem nem lesz valami nagyon káros, ugye? Ha mindig itt lesziünk, egyszer egyszer ki megyek hogy lássam, úgy sem tart soká, — megyünk csak 6 ot játszunk — reggel mikor elmegy az ablak előtt oly rövid ideig látom és fel sem néz, tudja édes úgy vegye ha engem ott lát a kertben, mint múltkor maga az én ablakom alatt megy el, azt hiszem hogy köszönhetnék is egymásnak?! vagy ezt már nem szabad?

Ha most eszembe jut mind az amit a jövőre nézve terveztünk, hinni sem merem hogy valósul, de hogy ne; most látom sem szabad, és akkor látni, beszélni, sőt egész nap szabad lesz vele lennem, — valjon teljesülhet ez? nem vethet ennek senki gátot? Mit gondol édes Galambom? valjon nem halok meg mielőtt szabad lehetnék?! mit tegyek ha Kassay nem akar elbocsájtani magától, mert most úgy nyilatkozik, azt mondja mikor kérem hogy engedje meg hogy a tavasszal elmenjek tőle. — „nem megy az olyan könnyen, nem azért vettelek el hogy ne legyen feleségem” pedig tudja e édes hogy én egy idő óta már csak az emberek előtt vagyok felesége, és, itthon nem, ő jól tudja hogy én hideg vagyok hozzá, de azt mondja „az elválás botrány” néha úgy látszik hogy megnyugszik benne, de most újra másként beszél, úgy félek! valjon mi fog történni? ugye untatom ezekkel az én kételkedéseimmel, de úgy nem merem hinni, hogy én olyan nagyon boldog leszek.

Mert én nagyon szeretlek galambom, édes galambszemeim! úgy szeretném megcsó — — jaj nem szabad ugye még gondolni sem rá, ha Dr. Török (?) elolvasná ezt a levelet rögtön konfidkálná (?), ugye? de hát mit szabad írni? vagy nem gondolok többé ilyenkor mikor írok, a szemére, édes szemem. Azt mondta most a cselédem, jövet látta önt, és ön azt mondta volna neki, hogy mondja meg nekem, hogy ön a vasút felé meg, valjon azért mondta hogy én is arra menjek, mennék is én, de nem merek, hisz ha szabad volna találkozunk lejött volna az én édes Ottóm hozzám a kertbe ugye? Igaz, ha reggel erre megy, menjen egy kissé lassabban, és nézzen fel!

A polgár észrevette hogy szórakozott vagyok. De hogy azt a szerepet nem tudom az nem igaz! tudom könyv nélkül! Igaz édes kérem, keressen nekem egy szürke szemüveget és küldje el, nekem nincs most pénzem, meg félek is, hogy olyat veszek a mely a szememet elrontja, Vásárhelyet is olyan fehér a kövezet, és nekem már most is nagyon fáj a szemem, lássa dolgot és költséget csinálok magának, de legalább addig is rám gondol és nem arra az utálatos Polgárra!

Jaj hogy vágyom látni, csak már mennék, különben nem tudom hogy állom ki! tanulni sem tudok pedig a Polgár ugyan elkérezte a haladásomat fél hogy megöregszem mielőtt valamit tanulnék, szegény feje bizonyosan magáról tapasztalja milyen fájdalmas vén számárnak maradni, nekem van még annyi időm hogy az ő bölcs jó indulatú kritikáját ki heverem, de hogy az ő erszényén az a seb mikor forr be a mit miattam rajta ejtett, na majd télen kihozatom a zálog házból s elküldöm neki vissza,

(Az oldal margóján végig:)

me glássa mindjárt vége lesz a Jeremiádoknak síráncokzik a világ izléstelenségén hogy az ő talantumának és kecseneinek (?) ellent bírt valaki állani, pedig hát az ő felesége Szabó . . .

Marid!³¹

19.

ma nagyon rossz napom van nagyon! Segítsen nekem magamat megismerni, egyszer erre már kértem. De most az is nagyon aggaszt nem vagyok igaztalan Kassaival szemben, hátha nem jót cselekszem?! Mi.

Ez a gondolat sok, sok kinos órát szerez nekem, úgy félek a szeme közé nézni, mert ő nem hiszem, hogy önzésből kötötte hozzám magát. (Új lap) ma azt mondtam ne tétessen velem ígéretet, mert érzem, ha egy önnek tett ígéretet megszegnék, igazán nem tudnék tovább élni. De egyet kérés nélkül, önkénytelenül fogadok önnek, hogy önhöz őszinte leszek, minden körülmények között!! —

Még nem volt ember eddig, kinek ezt ígértem volna! és ezt meg is tartom. Ön azt mondá, hogy önmagán mindég biztosan uralkodik, azt el hiszem, és oly értelemben én is állíthatom hogy tudok magamon uralkodni. Istenem hisz ezt ön is tapasztalhatta mi! —

Azthiszi nekem könnyű volt megtagadnom a kérelmet midőn szerette volna az arcomat megcsókolni. Oh ami a tettet illeti van nekem erőm majd meglátja! (Új lap)
hányszor mondjam még önnek, hogy én nem vagyok kéj vágyó, testies élvekre én nem gondolok soha, *sőt ellenkezőleg.*

Ezt elhiheti nekem, és önnek nem hazudok *inkább meghalok.*

Miigen nincsen kitarása? vagy mily irányban fél a kitarás hiányától?

Az érzelem

Kérem aztán a felvilágosítást

De a gondolat! az érzelem melynek parancsolni nem lehet, például; én tudok tetteben hű maradni a férfihöz kihez szavam köt le, de érzelemben szerelmem másé, másról gondolkozom, lelkem másé! hát tehetek arról ön legjobban tudja hogy nem tehetek. De még egyre figyelmissé kell tennem, ez az amiben most bízom, a mi megnyugatt, a mi boldogságomat biztosítani látszik, ez az hogy ez nem oly szerű érzelem mint az elmúlt! ez egyszer más!

Olyan szentnek tetszik mint gyermekkoromban a templom, és oly jól csak ha önnel beszélhetek, mindig oly nyugodtan válok el öntől, mint (új lap) a hogy éreztem magam ismét gyermekkoromban a gyónás után, midőn azt hittem, hogy föl vagyok oldozva bűneim alól.

Őn oly nemes, oly férfias, határozott, tiszteletre méltó, de ezeket csak később vettem észre, előbb szerettem!

Én szentül hiszem, hogy örökké így fogok érezni mint most! ez engem fölemel és boldogít!

Így érzek ön iránt én ezt nem is titkoltam ön előtt, ámbár nyilvánítása korán jön, és sziszegőre tett egy részben. De nekem boldogságot szerez.

Oh én magamnak már szép fogadásokat tettem, igen, a melyeket majd önnek is elmondok ha egyedül leszünk ha majd nem áll (Új lap)
köztünk senki!

Én mégis azt hiszem, legalább úgy szeretném hinni, hogy az az ember elvesztés sem által nem lesz nagyon boldogtalan? nem is lehet, aki nejjével úgy bánt mint ő vélem az nem szeret, és nem lesz szerencsétlen ha elhagyom őt. Most akarattal hidegebb vagyok iránta hogy ne érezze nagyon majd, hogy vesztett valamit. De gyöngedségtől úgy félek, és kerülöm, nem is hiszi mennyi hazugságomba és pirulásomba kerül hogy folytonosan elutasítsam ömlengéseit, melyektől borzadok, ha csak nyájasan szól hozzám vagy néz rám már félek ha közeledik, ön jut eszembe, s a hideg végig fut hátamon! hátha megkövetelhetne mint sokszor hallok más férjek! De ő ezt nem teheti, hála (új lap) Istennek! mert én némi részben önálló vagyok, mióta erszényünket szétválasztották, mióta önt ismerem; ez eszmémnek sokat köszönök. jó hogy akkor, ha bárcsak három hónapos asszony voltam, nem ijedtem meg tőle!

mit köszönök most férjem akkori kapzsiságának! valóban annyit hogy egy millióért oda nem adnám³²

20.

Édes! Ma okvetlenül találkozni akartam, másfél órát vártam a nyomda körül, magam akartam átvenni a levelet, melyet most e lánynak adjon át!

Fogadja a képemet, önnek adom!

Ma színházba leszek!

Mari³³

A Herman Ottó Múzeumban őrzött levelek alapvetően más beállításba helyezik Jászai Mari és Herman Ottó emberi kapcsolatát, mint ahogyan a nagy tragika később írott visszaemlékezéseiben bevallotta. *Emlékezések* c. írását 1900. február 26-án így kezdi: „Két nappal ezelőtt voltam ötven esztendőös. De azt hiszem mindegy, hogy hol fogom meg életem kusza fonalát.” Majd így folytatja hátrább: „... és mióta öntudatra ébredtem, mindig vágytam a magam életrajzát olvasni, mint készet, mint egészet. Sokszor elkezdtem a megírását. Nagy köteteket írtam tele. Tíz kötet is megtelne vele, annyit, vagy még többet is írtam magamról, életemről, pályámról, pajtásaimról, vonzalmaim-

32. HOM. HTD. 70.45.22. 10,5×6,5 cm-es noteszlapokon.

33. HOM. HTD. 70.45.23. 10,5×6,2 cm-es noteszlapon.

ról és sokat gyűlölségeimről. Föltettem magamban, hogy amit eddig lejegyeztem azt elégetem, kivált ízléstelen szeretkezéseim miatt, melyeket szintén leírtam, és melyek még nem régen is, leírhatatlan szégyenérzést okoztak. — Ma már érdekléssel és szánalommal olvasom azt is ... mindegyik appetitusomból egy-egy erkölcsi betegséget csináltam magamnak. Gondolkodni nem tudtam még ötven esztendő koromban sem, csak az ösztönöm után éltem a tehetségemből. Bercsényi Béla szokta volt mondani: Jászainak gyertyagyújtáskor jön meg az esze. Azaz a színpadon.”³⁴ *Péchy Blanka* is említi, hogy fiatalon vezetett, bensőséges részleteket is bevalló naplóját, naplóit éltebb korában megsemmisítette. A később megírt visszaemlékezéseiben pedig életútját, szerelmeit, viharosnak is mondható pályáját, életkorának és társadalmi pozíciójának, mondhatnánk ízlésének megfelelően rajzolta meg, színezte az egyiket, elkenődözte a másikat.³⁵

Az *Emlékezések* c. írásában férjéhez, Kassai Vidorhoz fűződő egykori, kb. harminc évvel korábbi kapcsolatát is egyértelműen negatívnak tünteti fel. Megismerkedésüket és házasságkötésüket is mint érzelm nélküli, számítás eredményezte, kizárólag a színészi és társadalmi felemelkedésre irányuló, célszerű cselekedetnek tünteti fel. Visszaemlékezései e tekintetben is vagy feledékenyek, vagy tendenciózusan torzítottak. Publikált levelezéseiben völegényéhez, majd férjéhez írott jó néhány levele található. Esküvőjük előtt szinte minden második napon, mondhatnánk lángoló levéllel kereste meg. 1872 tavaszán, majd később is jó néhány levélben bánja az elhidegülést és könnyörogve kérezkedik vissza. Az aláírás — férjének írott leveleiben is, hasonlóképpen, mint az előbbieken közöltek — *Marid, Maridra, Maridnak*, az utolsó mondatoknak megfelelően.³⁶ Megállapíthatjuk tehát, hogy a késői visszaemlékezések e tekintetben sem felelnek meg teljesen a fiatalkori, valós eseményeknek.

A közölt levelek adatokat szolgáltatnak Herman Ottó és Jászai Mari életútjának néhány más, általánosabb mozzanatára is.

Több helyütt említi leveleiben Herman Ottó munkahelyét, a múzeumot, rendszeres nyomdába járását, találkozóhelyüket, a múzeumkertet (6., 17., 18. sz. levél). Felfedezhetjük bennük a nagy tudósnak a munkahelyével, az Erdélyi Nemzeti Múzeummal való gondjait, a kapcsolat meglazulását, majd megszakadását, bosszankodását a kolozsvári újsággal, a Magyar Polgárral. Adatokat kapunk mezősegi kutatóútjaihoz, illetve a szászvesszősi elhúzóadásának néhány mozzanatára. Az 1871. július 30-án kelt, 10. sz. levelét Jászai Mari Marosvásárhelyről még Kolozsvárra írja. Egy hónappal később, augusztus 3-án írt (11. sz.) levelét, az azonosítható boríték szerint Kolozsvárra címezte, abban azonban „vesszősi csikó”-nak nevezi, említi Küküllővárat, valamint „Bedőházi bácsit”. Ez idő alatt járhatott Herman Ottó Szászvesszősön barátjánál, Bedőházi Jánosnál. 1871. szeptember 15-én Tordáról ismét Kolozsvárra ír, ebben a következőket olvashatjuk: „Csak menj te oda az Isten háta mögé télre, majd meglátogatlak én ott.” Az október 15-én kelt levelét (14. sz.) már Szász-

34. Jászai Mari írásai. Emlékezések, napló, tanulmányok. Szerk.: *Debreczeni Ferenc*. Bp., 1965. 37, 39, 40.

35. *Péchy* i. m.

36. *Kozocsa* i. m. 17, 43. skk.

vevőre u. p. Küküllővárra címezte. Ide vonult el Herman Ottó, miután 1871. július 1-én felmondta állását az Erdélyi Nemzeti Múzeumban, valamint a Magyar Polgárnál.³⁷

Igen figyelemre méltó Jászai Mari 11. sz. alatt közölt, 1871. augusztus 3-án írott levele. Ebben Herman Ottót két helyütt is *communistának* nevezi: „... mert akkor igazán megérdemli a *Communist*a címet!” — „... különben erre még rá érünk hisz az én kis *Communistám* csak 20-án jön.” Köztudott, hogy Herman Ottó ezekben az években kezdett politikai vonatkozású cikkeket írni, s igen nagy hatást gyakorolt rá a párizsi kommün. Több újságcikkben támogatólag foglalkozott az 1871-es párizsi forradalommal. Jászai a kommünt 1909-ben megjelent *A tükröm* c. könyvében is említi.³⁸

Az 1871-ben kelt levelekben előforduló *communista* szó magyar nyelvtörténeti előfordulása is figyelemre méltó. Az 1840-es első előfordulást követően csak az 1870-es évek közepétől fordul elő a szó gyakrabban,³⁹ az itt közölt adat az igen koraiak közé sorolható. Továbbá talán arra is utal, hogy 1871-ben a kifejezés és a fogalom szélesebb körben is ismert lehetett.

Jászai Mariról is igen sok információt árulnak el a levelek. Az 1871-ben 21 éves, szinte kezdő színész már szemüveget hordott (1., 8., 18. sz. levél). Az egész levelezés arról árulkodik, hogy nagyon ragaszkodott Herman Ottóhoz, jónéhányszor sürgeti levelét, kérleli, hogy válaszoljon folyamatosan, biztosítja mély vonzalmáról és ragaszkodásáról. Gyakran említi, tervezi későbbi közös életüket (5., 9., 14., 18. sz. levél), megesk, hogy hetente nyolc-tíz levelet is küld (11. sz. levél). Sorai sok helyütt arról tanúskodnak, hogy meleg emberi kapcsolat kötötte őket össze, következésképpen Jászai későbbi visszaemlékezéseinek idevonatkozó sorai átértékelésre szorulnak. A magázást is sokhelyütt a közvetlenebb hangnemre utaló tegezés váltja fel, eltanulta Herman Ottó jó néhány frázisát is, gondolhatunk itt elsősorban a *Galambomra* és a *Galambszemeimre*.

A levelek az erdélyi színházi életre is szolgáltatnak adatokat. Nyaranta négy hónapra a kolozsvári színtársulat Marosvásárhelyre, Tordára és Nagyenyedre költözött, ott tartottak előadásokat. Említi kollégáit, a játszott darabokat. Marosvásárhelyen rendszerint Mógáéknál lakott, több helyütt szeretettel említi őket.⁴⁰ Említi többször Sámi Lászlót, Herman Ottó kolozsvári tanár barátját és politikai fegyvertársát. Jászai már 1871 nyarán elkészül Kolozsvárról, július 30-án kelt (9. sz.) levelében már említi, hogy tavasszal „végkép elmegyek Erdélyből”.

Jászai Mari emberi portréjának megértéséhez és hívebb megrajzolásához hívjuk segítségül visszaemlékezéseit. Élete summázásáról a *Péchy Blanka* által gondozott kötetben olvashatjuk: „Nem cserélném fel feddhetetlen reputációért az életemet. Mindig azt tettem, ami jólesett, és mindig az az érzésem volt, hogy helyesen cselekedtem. Amit a testem követelt, megadtam neki, de

37. L. bővebben *Lambrecht* Kálmán monográfiáiban.

38. *Jászai Mari*: *A tükröm*. Bp., 1909. 77.

39. *A Magyar Nyelv Történeti Etimológiai Szótára*, II. Bp., 197. 539.

40. Jászai Mari emlékirataiban Mógáék vele egyidős fiát említi, mint első szerelmét.

a lelkem sohasem volt a testem rabszolgája. Ha csalódtam valakiben, rögtön kiadtam az útját. És feleségtől sohasem csábítottam el férjet. Csak azt szerettem, akitől tanulhattam valamit. A lelkem mindig éppen olyan éhes volt, mint a testem. Egész morálom abban merült ki, hogy valami rútat el ne kövessék.⁴¹ Önmagát is mély őszinteséggel és nem kevés kegyetlenséggel így jellemezte emlékirataiban: „Ha megszeretek valakit, rögtön átadom neki magam teljesen, testestől-lelkestől és hasonló határtalan, feltétlen odaadást várok tőle. De még ez sem elég! A legcsekélyebb gyarlóságra, amit észre veszek: kiábrándulok és futok új ideál után. Szerelemben és barátságban egyformán, mindennél nagyobb hiba bennem az állhatatlanság és a következtelenség. És ez azért nagy csapás rám nézve, mert a következményei pokoli kínokat okoznak!”⁴² A férfi és nő kapcsolatáról így olvashatunk: „A férfiak formálnak bennünket. Ezt én elmondhatom, aki soha sem engedelmeskedtem egynek is — ha csak magamnak is jól nem esett az engedelmeskedő gyöngye asszonyt játszani. Mondhatom, hogy mindig inkább a férfiaknak akartam tetszeni, mint az asszonyoknak. Ami igaz, az igaz. A férfiak nevelnek bennünket.”⁴³ Életútját érett kora megcsendesedett hevével, s talán némi színészi pátosszal így összegzi: „A szennyből a tisztaságra, a sötétségből a fénybe, ez volt életem útja.”⁴⁴

Jászai Marit és Herman Ottót, a kolozsvári éveik véletlenje mellett, élet-sorsuk és egyéniségük közös vonása is egymáshoz sodorta. Egyrészt mindketten tulajdonképpen autodidakták voltak, másrészt pedig mindketten a semmiből verekedték fel magukat pályájuk legmagasabb csúcsára, szerelmesen szerették a tudást és mindketten ízig-vérig íróemberek is voltak. Hozzájárulhatott ehhez kétségtelenül Jászai már vázolt, céltudatos kapcsolatteremtési igyekezete is.

Kapcsolatuk nem záródott le teljesen a Pestre költözéssel. 1875-ben férjéhez, Kassai Vidorhoz írott levelében így védekezik: „Amit Hóni úr beszél, az ostobaság. Nem is láttam Herman Ottót, mióta férjem nincs itt, és ha láttam volna is? De nem láttam.”⁴⁵ *A tükröm* c. 1909-ben megjelent kötetében a következőkben idézett részben — megeshet — Herman Ottóra emlékszik: „Egyszóval, harmóniát kerestem minden áron. . . . Ekkor vezetett a jó sors egy bölcs ember szívéig, a kinek föltártam kínlásomat. Ideje volt! De erre is megkellett érnem. Az a világító eszű ember pedig a két keze közé fogta széles fejemet, belecsókolt könnyes arcom kellős közepébe. . . . Egy szavával meggyógyított, mert önérzetet adott. . . . Azóta nyugodtan szemlélem azt a mit az életből látok és benne magamat. Úgy van! Csak abban legyen összhang, a mit az ember munkál. Ez elég az életben. Végre megismertem magamat és ez az ember egyedül biztos vezére.”⁴⁶

41. Péchy i. m. 177.

42. Jászai Mari emlékiratai. Sajtó alá rendezte *Lehel István*. Bp., é. n. 88.

43. *Jászai Mari: A tükröm*. Bp., 1909. 105.

44. J. M. emlékiratai.

45. *Kozocsa* i. m. 108.

46. *Jászai Mari: A tükröm*. Bp., 1909. 237.

MARI JÁSZAIS BRIEFE AN OTTÓ HERMAN

(Auszug)

In der Sammlung des Miskolcer Herman Ottó-Museums befinden sich wertvolle Dokumente über das Leben und die Tätigkeit seines Namensgebers. Unter der Inventarnummer HOM. HTD. 70. 45. 1—23 findet man die Briefe Mari Jászais, einer der grössten ungarischen Schauspielerinnen, die sie 1871 an Ottó Herman geschrieben hat. Einige Briefe hat sorgfältig mit Tinte, die meisten aber nur mit bleistift geschrieben, in kurzen Augenblicken, wahrscheinlich heimlich. Die Briefe geben Einblick in eine bedeutende Episode des Lebens aussergewöhnlicher Menschen, in ihre warme menschliche Beziehung und tragen zum besseren Verständnis ihrer Persönlichkeit bei.

Mari Jászai wurde am 2. Februar 1850 in Ászár bei Győr geboren und verstarb am 5. Oktober 1926 in Budapest. Nach schwerem Kindesalter begann ihre schauspielerische Laufbahn in Székesfehérvár, ihr Talent entfaltete sich zwischen 1869 und 1872 in Kolozsvár (Klausenburg, Cluj-Napoca, Rumänien). Ab 1872 war sie Mitglied des Nationaltheaters in Budapest. Im letzten Drittel ihres Lebens wurden viele Schriften von ihr veröffentlicht, sie publizierte ihre Memoiren, schrieb Artikel über Literatur und Theater, die in Buchform, in Zeitungen und Zeitschriften erschienen.

Die Geschichte der Wissenschaften hält Ottó Herman (1835—1914) für den letzten ungarischen Polihistor. Er war ursprünglich Naturwissenschaftler, hat sich aber auch mit der Archäologie und Volkskunde beschäftigt. Lange Zeit war er politisch tätig, er war mehrere Perioden Abgeordneter und hat sich mit der politischen Publizistik beschäftigt.

Ottó Herman arbeitete von 1864 bis 1872 im Siebenbürgischen Nationalmuseum in Kolozsvár und lernte 1871 die junge, eben flügge gewordene, begabte Schauspielerin kennen. Von der innigen Beziehung zwischen ihnen zeugen die hier veröffentlichten Briefe, die die ausgezeichnete Schauspielerin an den grossen Wissenschaftler Ottó Herman geschrieben hat.

József Szabadfalvi